

Molnár János

A TOTALITÁRIUS KOMMUNISTA RENDSZER TÖRTÉNETI
KUTATÁSÁNAK JOGI KERETEI MAGYARORSZÁGON
ÉS ROMÁNIÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ÁLLAM-
BIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK MŰKÖDÉSÉRE

A tanulmányvázlat abból a feltételezésből indul ki, hogy egy társadalmi folyamat jogi szabályozása a törvényalkotó elit politikai szemléletének lenyomata. S mivel ez az elit demokratikus körülmények között a társadalom többségének bizalmát bírja, az adott kor, adott országának politikai beállítottságát is kifejezi.

A totalitárius kommunista rendszer történetének kutatása, az az állatorvosi ló, amin ki lehet mutatni a volt ún. népi demokratikus államok majd minden nyomorúságát. Maga az a tény, hogy egy tudományos kutatás nem természetes tudományos tevékenység, hanem speciális törvények szabályozzák, magyarázatra szorul. Miért nem alkalmazható a dokumentum-feldolgozáshoz a minden egyéb történeti kutatásra érvényes levéltári törvény, különös tekintettel a politikai rendőrség és az állampolgárok kapcsolatára? A választ a következőkben próbáljuk meg körvonalazni.

Minthogy a kommunista rendszer totalitárius jellegénél fogva egyrészt bizonyos társadalmi rétegeket megbélyegzett, másokat (köztük az egyházakat) felszámolásra ítélt, illetve az állampolgár minél tökéletesebb és átfogóbb ellenőrzésére/befolyásolására törekedett, nemcsak a közvélemény, hanem a kutatás számára is felértékelődött a kollaboráció mértékének kérdésköre. Milyen mértékű együttműködésre volt szükség bizonyos társadalmi (köztük egyházi) pozíciók betöltésére? Milyen érdemeket kellett szerezni a külföldre utazáshoz, amit a rendszer nem jognak, hanem jutalomnak tekintett? Milyen mértékű és jellegű megalkuvást igényelt egy művészi, újságírói vagy sportolói karrier? És talán a sokak által legégetőbbnek tekintett kérdés: milyen összefüggés van a múltbeli kommunista kollaboráció és az egykori kollaboráns, illetve leszármazottai, jelen társadalmi státusa, vagyoni helyzete, hatalmi pozíciója, politikai, gazdasági, kulturális, egyházpolitikai befolyása között?

Mivel a rendszer működésének kifejezett feltételei voltak olyan társadalompszichológiai kategóriák, mint a félelem, a kiszolgáltatottság, a másság szigorú büntetése, a totális ellenőrzöttség pszichózisának fenntartása, a vele való együttműködés sohasem lehetett absztrakt, elvont tevékenység. Több vagy kevesebb mértékben vonatkoznia kellett a mikrotársadalomra: házastársakra/szeretőkre, gyermekekre, közelebbi és távolabbi családtagokra, munkatársakra, szurkolótársakra, barátokra, beosztottakra, feljebbvalókra, tanárra és tanítványra, stb. Nem véletlen tehát, hogy a közelmúlt kutathatóságát szabályozó törvények sokat vitatott és változtatott megfogalmazásai, épp a rendszer iránti elkötelezés mértékét és minőségét kellett meghatározni. Így a vonatkozó törvények nagy hangsúlyt fektettek a forrásokban szereplő személyek kategorizálására (érintett, megfigyelt személy, hálózati személy, hivatásos alkalmazott, operatív kapcsolat, harmadik személy, hozzátartozó).

A volt „népi demokráciák” rendszerváltoztatása bizonyos tekintetben azonos forgatókönyv szerint ment végbe, más vonatkozásokban sajátos mozzanatok jellemezték az illető ország történeti tradíciójától, vallástörténeti meghatározottságától, illetve a geopolitikai aspektusoktól függően. A totalitárius közelmúlthoz való viszonyulást is nagymértékben meghatározták ezek a tényezők. Témánkra értelmezve a közelmúltkutatás jogi szabályozása világosan magán viseli a változás másságának bélyegét. A magyarországi „békés átmenet” a múlttal való gyökeres szakítás látszatát is ellehetetlenítette. Míg a több mint ezer halott, és több ezer, egész életére rokkant áldozatot követelő, sokat vitatott „román forradalom” belekényszerítette a politikai elitet a múlttal való szakítás kinyilatkoztatására, a változás akarásának legalább látszólagos fenntartására.

Feltevődhet a kérdés, hogy miért épp Románia és Magyarország vonatkozó szabályozását tekintem fontosnak összehasonlítani? A válasz egyszerű és kézenfekvő. Mert ebben a két országban él olyan nagyszámú református népesség, amely a vallási-politikai életben jelentős tényezőnek számít.

Mielőtt a konkrét összehasonlítást elvégeznénk, helyezzük a témát nemzetközi összefüggésbe. Sajátos módon, a kelet-európai rendszerek látványos összeomlásának előidézőjénél, a Szovjetunió utódállamainál – Oroszország, FÁK országok - nem jöttek létre a politikai rendőrség dokumentumainak nyilvánosságát garantáló törvények és intézmények. A függetlenné vált balti köztársaságokban, noha vannak ilyen jellegű hivatalok, iratanyaguk töredékes, mert a kivonuló szovjet hadsereg a titkos iratállományt is magával vitte. Szintén nem kerültek nyilvánosságra a titkos iratok Albániában és Szerbiában.

1990-ben, az NDK első és egyben utolsó szabadon választott parlamentje (Volkskammer) állampolgári nyomásra létrehozta a Bundesbeauftragter für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR (BStU) nevű intézményt, Joachim Gauck¹ lelkész vezetésével. Az intézmény Németország újraegyesítését követően, 1991. december 20-án kapott legális státust, amikor hatályba lépett az a törvény, amely a történelem folyamán először teremtett megismerhetőséget, nyilvánosságot egy bukott diktatúra iratainak². Megjelent az „információs kárpótlás” fogalma, ami a hasonló törvényekben mindenütt felbukkan. A törvény és az intézmény elsődleges funkciója a „saját aktákhoz való hozzáférés biztosítása”, és csak másodsorban a történeti kutatás feltételeinek megteremtése. Például a nem közszereplők személyes adatait a kutatók sem ismerhetik meg. (Hogy ki számít közszereplőnek, az mindegyik volt szocialista országban viharos vitákat eredményezett, és egyértelműen azóta sem tisztázott kérdés. A magyar III/2003-as törvény a közszereplő fogalmát igen szűk keretek között tartja: „Az a személy, aki közhatalmat gyakorol, gyakorolt vagy közhatalom gyakorlásával járó tisztségre jelölték, illetve aki a politikai közvéleményt feladatszerűen alakította, vagy alakítja.”) A BStU munkatársai a külsősök által irigyelt helyzetben vannak, mert ők hozzáférhetnek a személyes adatokhoz, de a publikálás terén ugyanolyan kemény korlátozó elvárásoknak kell megfelelniük, mint bárki másnak. Az adatvédelmet olyan szigorúan értelmezik, hogy még az iratanyagok levéltári besorolása sem ismerhető meg a kutatók által. Az intézmény 2012-ben 1708 munkatárssal őrzött 111 km írott dokumentumot, 16.000 zsák megsemmisítésre előkészített, kézzel széttépett iratot, 1,4 millió fotót, 31.000 hangfelvételt, 2705 film és videofelvételt. Nagy port vert fel 2009-ben az a sajtó által felfedezett tény, hogy a munkatársak közül 79 a kommunista politikai rendőrség korábbi alkalmazottja volt, akik főleg az állomány őrzését vé-

---

1 Joachim Gauck (1940–) német evangélikus lelkész, politikus, közőíró. Apját 1951-ben letartóztatták, 25 év börtönre ítélték, amiből négy évet szovjet munkatáborokban dolgoztatták. Emiatt nem végezhetett újságírói szakot, „csak” teológiát. Az egykori NDK-ban a polgárjogi mozgalom egyik vezetője. 1990–2000 között a BStU elnöke. 2012-ben megválasztották szövetségi elnöknek.

2 Az egykori NDK-ban állampolgárok figyeltek fel arra, hogy a Staasi épületének kéményei, amelyet gázzal fűtöttek, szokatlan füstfelhőket eregetnek. Behatoltak és rajtakapták az állambiztonsági alkalmazottakat, hogy dokumentumokat semmisítenek meg. Később kiderült, kézi széttépéssel is igyekeztek olvashatatlanná tenni iratokat. Az állambiztonsági iratok megőrzésének és feldolgozásának szabályozására szintén Joachim Gauck tett javaslatot. A többi volt szocialista országban a keresztyén egyházak nem voltak befolyással a közelmúltkutatás feltételeinek megteremtésére, sőt mondhatni az események után kullogtak.

gezték. Felmerült a gyanú, hogy nem manipulálhatták-e, szabad bejárásukat kihasználva az őrzött anyagot.³

Lengyelországban 1998-ban jött létre a Nemzeti Emlékezet Intézete, mintegy kétezer munkatárssal és bőséges költségvetési támogatással. A vonatkozó, 1016/1998.12.18. sz. törvény Lengyelország náci megszállását tekintő indító korszakhatárnak (1939.09.01.), záró dátumnak 1989. december 31-ét. A törvénnyel létrehozott bizottságnak vizsgálnia kell a lengyel nemzetiségű vagy állampolgárságú egyének ellen elkövetett náci és a kommunista bűncselekményeket, háborús bűnöket, a béke és az emberiség elleni bűnöket, és általában a politikai jellegű intézkedésekkel okozott hátrányokat. A fasiszta és a kommunista diktatúra egységes kutatását teszi ez lehetővé. Nemcsak az állambiztonság és a társadalom kapcsolatát vizsgálja, hangsúlyt helyez a „bűnösök” felkutatására, az átvilágításra, a levéltári kutatásra, a megszerzett információk megismertetésére a közoktatáson keresztül. Négy hivatal tevékenységét hangolja össze (közoktatási, levéltári, a lengyel nemzet ellen elkövetett bűnöket vizsgáló- és az átvilágítási iroda), és ezzel a legnagyobb lengyel levéltárrá nőtte ki magát. Mintegy 87 km-nyi iratanyagot őriz, 400.000 oldalnyi mikrofilmet, 3,5 millió fényképet és kb. 1000 mozgófilmet. A történeti kutatásra vonatkozó 2006-os törvény a kutatás terén nyilvánosságra hozandó adatokért a felelősséget a kutatókra hárítja. Az Intézet köteles a megismert állambiztonsági alkalmazottak listáját nyilvánosságra hozni, és a társintézmények közül egyedülálló módon a megfigyelt személyekről is nyilvános listát közöl.

Csehországban a legliberálisabb a kutatási gyakorlat, noha ott létesült a legkésőbb ilyen jellegű törvény és intézmény. A 181/2007-es törvény teremtetten meg a jogi és működési feltételeit a 2008. február 1-én létesített Totalitárius Rendszereket Kutató Intézetnek, ennek alárendelt intézménye az Állambiztonsági Levéltár. (Utóbbi első vezetője egy magyar, dr. Bukovszky László⁴.) Akárcsak Lengyelország, Csehország is összekapcsolja a fasiszta és a kommunista diktatúrák kutatását. Az intézmény 2012-ben 247 főt foglalkoztatott, 2,7 millió eurós költségvetéssel, 28 km-nyi iratanyag, s kb. 450.000 mikrofilme birtokában. A cseh szabályozás nem tesz különbséget kutató és „érintett” között, bárki kutathat előzetes jóváhagyás, az iratok anonimizálá-

---

3 www.wikipedia.org letöltve 2015.08.28.

4 Bukovszky László (1966–) levéltáros történész. Egyetemi diplomájának és a PhD megszerzését követően szülővárosában Vágselyén főlevéltáros, 2003–2008 között a Szlovák Nemzeti Emlékezet Intézet Levéltári főosztályának igazgatója, 2008–2010 között a csehországi Államvédelmi Szolgálatok Levéltárának főigazgatója. Ezután a Szlovák Kormányhivatal, majd a Híd-Most párt tisztségviselője.

sa nélkül, pusztán az állambiztonsági munkatársak, illetve a kutatott civilek egészségügyi adatai nem tekinthetők meg. A manipuláció esetleges vádját elkerülendő az Intézet nem listákat közöl, hanem az eredeti kartonok és nyilvántartások kommentár nélküli, formahű, digitalizált változatát.

Szlovákiában a közelmúlt állambiztonsági iratainak feltárásával Lengyelországhoz hasonlóan, az 553/2002-es törvénnyel létrehozott Nemzeti Emlékezet Intézete foglalkozik. A kutatási időszak a náci korszakra is kiterjed. 80 munkatársat foglalkoztató intézmény, másfél millió eurós költségvetéssel, 1,8 km-nyi írott dokumentum és 80.000 mikrofiche feldolgozására. A kutatás elvben minden 18. életévét betöltött állampolgár számára lehetséges, igazgatói engedélyhez van kötve a polgári elhárítás és a megfigyelt személyek dossziéinak kutatása.

Bulgáriában 107 főt foglalkoztat a hasonló profilú intézet, amelynek 7,5 km-nyi titkos iratanyagot adtak át gondozásra.⁵

Magyarországon a kommunista rendszer titkos történetének feltárását a 2003. január 14-én kihirdetett III. törvény az „elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának létrehozásáról”, szabályozza.⁶ A törvény preambuluma így fogalmaz: „Az Országgyűlés hozzá kíván járulni az elmúlt rendszer állambiztonsági szolgálatai tevékenységének megismeréséhez és az áldozatok információs kárpótlásához. Erre tekintettel az érintettek információs önrendelkezési jogának garantálása, a közérdekű adatok megismeréséhez fűződő alkotmányos jog érvényesülése érdekében – figyelemmel Magyarország szuverenitásához és törvényes rendjének garantálásához fűződő érdekre, valamint a jogállam nemzetbiztonsági érdekeire – az országgyűlés a következő törvényt alkotja”. A törvény érintettnek minősíti az 1944. december 21. és 1990. február 14. közti periódust. A korszak nyitányának tehát, a debreceni ideiglenes nemzetgyűlés megalakulását tekinti. Sokkal nehezebb eldönteni, miért éppen 1990. február 14-et választották a törvényalkotók a korszak záróakkordjának. A rendszer-váltás történeti kronológiája négy eseményt köt február 14-hez.

---

5 www.tti.hu/esemenyek/160-konferencia/585-kollaboracio-es-ugynokkerdes-konferencia-besz-letolte-2015.05.14. Cseh Gergő Bendegúz: Titkosszolgálati iratok az egykori szocialista országokban. Előadás a „A kollaboráció és az ügynökkérdés kutatása” című, az MTA BTK TTI által rendezett konferencián, amely aktualizált változata a *Betekintő* 2010/1-es számában megjelent Közép-kelet-európai állambiztonsági panoráma c. tanulmányának; Müller Rolf: Nemzeti emlékezet program: lengyel példa-magyar helyzet c. előadása ugyanazon a konferencián.

6 net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0300003.TV, letöltve 2015.08.07.

1. A frissen alakult alkotmánybíróság elutasítja az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvény megsemmisítését kérő beadványokat.
2. A Duna-kanyar 25 településén feloldják az építési tilalmat.
3. Létrehozzák a Katonai Felderítő Hivatalt.
4. Leninvárosban, a későbbi Tiszaújvárosban szélsőséges megnyilvánulásokkal tarkított tüntetés zajlott Grósz Károly, MSZMP vezető jelenléte ellen.

Lehet találgatni, melyik eseményt minősítette a törvényalkotó olyan horderejűnek, hogy méltán lehet vízválasztónak tekinteni, de leginkább a 3. és 4. esemény tűnik mérvadónak. Minthogy az SZDSZ folyóirata, a Beszélő által összeállított rendszerváltási kronológia⁷ egyedül a leninvárosi eseményt emeli ki a nap történései közül, valószínűsíthető, hogy ez a párt volt befolyással a korszakolásra. A politikai rendőrség szerepének talán legismertebb kutatója, Kenedi János, a nevezett törvény atyjának Tóth András szocialista képviselőt, a Medgyesy kormány politikai államtitkárát tekinti.⁸ Attól függetlenül, hogy végül is kik és milyen befolyást gyakoroltak a törvény szellemére és betűjére, valószínűsíthető, hogy az új hírszerző intézmény megalakulását tekintették a korszakváltást jelző dátumnak. Ugyanis ekkor léptek hatályba a Németh Miklós kormány február 2-án hozott titkos határozatai a Nemzetbiztonsági Hivatal, az Információs Hivatal és a Katonai Biztonsági Hivatal létrehozásáról, és ekkor szünteti meg a belügyminiszter az állambiztonsággal foglalkozó főcsoportfőnökségek működését. Ez azért érdekes, mert a többi volt szocialista ország hasonló törvényei a kutatandó periódus kezdetét ugyan nem egyformán határozzák meg, de a végét mind-egyik országban a kommunista rendszer bukásának szimbolikus eseményével hozzák összefüggésbe, s nem a titkosszolgálatok feloszlásával.

Természetesen mindkét országban hosszas, nem egyértelmű folyamat vezetett a vizsgált törvényi szabályozásig, amely nem bizonyult véglegesnek és lezárhatónak. Az elsődleges cél a politikai elit átvilágítása volt, a tudományos kutatás szabályozása másodlagos tényezőnek számít a törvényalkotó szereplők számára. *A politikai átvilágítás kudarcának egyik oka épp ez lehet: nem alakult ki a kutatás módszertana, amely megbízható eszközrendszert teremthetett volna egy hiteles lusztrációhoz.*

---

7 www.beszelo.c3.hu/keretes/emlekezteto-0, letöltve 2015.05.06.

8 A Szakértői Bizottság jelentése 2007–2008, 13. oldal. A szabályozási folyamatot, ennek a Kenedi János vezette bizottságnak a 438 oldalas jelentése alapján ismertetem. Bizottsági tagok: Baráth Magdolna, Palasik Mária, Ripp Zoltán, Sipos Levente, Ungváry Krisztián, Varga László.

Magyarországon, az első törvényjavaslat (1990.09.03.) Demszky Gábor és Hack Péter nevéhez kapcsolódik. Indoklása célját is kijelöli: a „társadalom igazságérzetét méltán sértené, ha azok a személyek, akik részint hivatásos tisztként konspirált állásokban, részint ún. hálózati személyként támogatják” a rendszer elnyomó tevékenységét, továbbra is köztisztletnek örvendő állampolgárként folytathatnák az életüket. Tehát arra tesz kísérletet, hogy felszámolják a kommunista rendszer elnyomó szervének befolyását a társadalmi átalakulásokra. A tervezetet nem tárgyalta az Országgyűlés, mert 1991.05.02-án a kormány hasonló tartalmú törvénytervezetet nyújtott be. Volt olyan szocialista javaslat is (Fodor István-Király Zoltán-Pozsgay Imre), amely 90 évre titkosított volna minden a kommunista elnyomószervekkel kapcsolatos iratot.

A kormány által benyújtott törvényjavaslat gyakorlatiasabb szempont mentén szerveződött. Taxatív megnevezi azokat a tisztségeket, amelyek betöltéséhez szükséges ellenőrizni, részese volt-e valamilyen szinten a tisztségviselő, a belügyminisztériumban őrzött nyilvántartások alapján, valamilyen politikai elnyomó szervnek. A magyarországi „békés átmenet” fejleményeként a törvény eleve megtevesztő, mert míg kizárja a megrendelésre dolgozó szerv képviselőit a politikából, addig a megrendelőt (az MSZMP vezetőit) befogadja. A törvényjavaslatot hosszas tárgyalások, módosító indítványok, a kormány általi visszavonás nyomán, végső formájában 1994. március 8-án fogadta el a parlament (XXIII. törvény). Ennek következményeként létrehozták az Átvilágító Bíróságot 1995-ben, amely 2004. december 31-ig működött. A törvényt számtalanszor módosították. Ezek közül ki kell emelni az 1996-ost, amellyel létrehozták a Történeti Hivatalt (az ÁBTL elődjét) a vonatkozó iratanyag szakszerű kezelésére. Majd 2000-ben kiterjesztették az ellenőrzendő társadalmi csoportok számát. Az egyházakra nézve az a döntés született, hogy ők maguk határozzák meg, milyen rangú tisztségviselőket érintsen a törvény. A törvénytervezetre és magára a már elfogadott törvényre döntő befolyást gyakorolt az 1992-ben létrehozott adatvédelmi biztosi intézmény, és maga a biztos, aki Majtényi László volt. A III/2003-as törvény az előző lusztrációs törvénynek csak bizonyos részeit helyezte hatályon kívül, ezért elfogadását követően a korábbi is hatályban maradt 2005. december 31-es hatálytalanításáig.⁹

A második, a történeti kutatásra is tekintettel lévő és mindmáig hatályos szabályozás sem volt egyszerű történet. 2002 júliusában a frissen megválasz-

---

⁹ Az „egyes fontos, valamint közbizalmi és közvélemény-formáló tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről” szóló törvény teljes egészében lusztrációs jellegű, tehát témánk

tott MSZP/SZDSZ kormány két törvénytervezetet nyújtott be. Az egyik az információs kárpótlás és a történeti megismerés elősegítését, a másik a közszereplők átvilágítását (lusztráció) célozta volna meg. Az elsőt a parlament megszavazta, a másodikat nem. Minthogy a parlamentben csekély többségük volt a kormánypártoknak, nyilvánvaló, hogy a közszereplők átvilágításának elutasítása azt jelenti, hogy sem a kormánypártok, sem az ellenzék nem kívánta a közélet tényleges megtisztítását a kommunista rendszer képviselőitől. A törvény elválasztotta a kommunista rendszer és a demokrácia titkosszolgálatát oly módon, hogy az előző állambiztonsági intézmények iratállományát kivonta az államtitok minősítés alól. Megerősítette az áldozatok jogát az információs kárpótláshoz azzal, hogy megismerhetővé tette számukra a besúgóikat. A történeti kutatás feltételein is javított, s az adatvédelmi szabályozással az esetleges visszaéléseknek igyekezett gátat szabni. Ez a túl szigorú „védelem” azonban inkább akadályozza az iratfeltárást, mint védi – véli Kenedi János – ugyanis azok a közszereplők, akikről a dokumentumok azt állították, hálózati személyek voltak, rágalmozási pereket indítottak a kutatók ellen és azokat megnyerték. A bírói ítélet arra hivatkozott, hogy az állambiztonsági iratok hitelességét nem lehet ellenőrizni. Ez a jogszemlélet minden a korra vonatkozó kutatás hitelességét megkérdőjelezheti, mert ebben a megközelítésben a kommunista államapparátus egésze által képzett dokumentumok megbízhatósága sem bizonyítható.

A törvénnyel létrehozott intézmény, az Országgyűlés költségvetésében külön címet alkot, munkáját az Országgyűlés elnöke felügyeli, vezetőjét és helyettesét, nyilvános pályázat nyomán, a Nemzetbiztonsági bizottság és a Kulturális és sajtóbizottság meghallgatását követően az Országgyűlés elnöke nevezi ki. Felmentését ugyanaz a szerv kezdeményezheti. Az ÁBTL 2010 elején 3,9 km iratanyag birtokában volt és 98 munkatársat foglalkoztatott, főigazgatója 2003-tól mindmáig Gyarmati György¹⁰.

A jelzett tudományos tevékenység jelenleg Romániában a 24/2008.03.05-én kiadott Sürgősségi Kormányrendelet alapján lehetséges, amelyet a 293/2008.11.24-én hozott törvény kiegészített és jóváhagyott. Ahogy a legtöbb posztkommunista társadalomban (bizonyos tekintetben kivétel talán a keletnémet és a cseh-szlovák), a kommunista rezsim történetének kutatása aktuális

---

szempontjából inadekvát, ezért részletesen nem foglalkozunk vele.

10 Gyarmati György (1951–) történelem-földrajzszakos tanári diplomát szerzett az ELTE-n. 1977-től egyetemi oktató előbb az ELTE-n, majd a Pécsi Tudományegyetemen, ahol a Modernkori Történeti Tanszék docense.

politikai érdekeket érint, ezért heves vitákat kiváltó téma és folyamat. A törvény egyszerre szabályozza a politikai átvilágítást és a történeti kutatást.

A román és nemromán állampolgárok hozzáférése saját, a politikai rendőrség által képzett információs dossziéikhoz, illetve ezek szakszerű kutatása, a Szekuritáté Irattárait Vizsgáló Országos Tanács Levéltárának (rövidítése ACNSAS, magyarul SZIVOT) létrehozásával vált lehetővé, amelyet a 187/1999-es törvénnyel létesítettek. Az intézménynek 2010-ben 257 munkatársa volt, és 24 km, egyre bővülő anyag tárolásáról és feldolgozásáról gondoskodik. A becslések szerint ez a létező titkosított állambiztonsági anyag kb. 60%, a többi a volt állambiztonsági szolgálatok jogutódjának birtokában vannak.

A törvény preambuluma így szól: „Az 1945. március 6. – 1989. december 22. közti kommunista diktatúra időszakában a Román Kommunista Párt, elsősorban a politikai rendőrség részét képező állambiztonsági szervek révén, állandó terrort gyakorolt az állampolgárokra, illetve azok alapvető emberi- és szabadságjogai ellen. Ez a tényállás feljogosít a saját dosszié megismerésére és a kommunista politikai rendőrség dekonspirálására jelen törvény keretei között.” A korszakolás kiindulópontja a Petru Groza-kormány megalakítása, amely szovjet nyomásra jött létre, és kulcspozíciókat adott az egyébként pár ezer tagú kommunista pártnak: a belügyminiszteri, igazságügyminiszteri és propaganda miniszteri posztokat. A korszak zárásaként azt az időpontot jelöli meg, amikor a román diktátor házaspár helikopterrel elmenekült a Párt KB épületéből és a „televíziós forradalom” szelleméhez híven, egy költő és egy színész bejelenti: győztünk.

A törvény tárgya tehát a politikai rendőrség iratainak feltárása. Hogyan határozza meg a fogalmat? „Politikai rendőrség alatt minden olyan struktúrát kell érteni, amelyet azért létesítettek, hogy elősegítse és fenntartsa a totalitárius kommunista hatalmat, valamint hogy felfüggeszse, vagy korlátozza az alapvető emberi szabadságjogokat.”

A tudományos kutatás részéről a leggyakoribb kritika épp azért éri, mert noha meghatározza, mit ért a politikai rendőrség fogalma alatt, nem teremt összefüggést az intézmény létrehozójával, tevékenységének haszonélvezőjével, a kommunista párttal. Utóbbi legfontosabb iratai továbbra sem kutathatók.

A dekonspirálás keretét lehetővé tevő intézmény SZMSZ-ét 2000 márciusában szentesítette a Román Parlament. Az 1999-es törvényt 2006 februárjában Sürgősségi Kormányrendelettel módosították. Ugyan ebben az évben a román elnök hathatós támogatásával létrehoztak egy történész-bizottságot, amelynek magyar tagjai is voltak, akik pár hétig minden irathoz, forráshoz hozzáférhettek. Feltehetően az Európa Tanács javaslatának is köze lehetett a

történéshez, hiszen Románia ekkor épp az EU-ba való belépését készítette elő. A hatalmas forrásanyag egy részének feldolgozására támaszkodva kibocsátották a kb. 600 oldalas Tismăneanu-jelentést¹¹, amelyre támaszkodva a román államelnök, Traian Băsescu 2006. dec. 19-én, a román parlament plénuma előtt elítélte a kommunizmust.¹²

Meghozatalától kezdve sokan, sokfelől támadták a törvényt, némelyek túl engedékenynek, mások túlzottan radikálisnak tekintették. Végül is 2006-ban, egy magánszemély, történetesen az elnök egyik politikai ellenfele, alkotmányossági vizsgálatot kért, mind az alapító törvény, mind a 2006-os Sürgősségi Kormányrendelet ellen. Ugyanis a bukaresti forradalmi megmozdulásokban kétes szerepet játszó Dan Voiculescu¹³, a politikai szereplők számára kötelező átvilágításon érintettnek bizonyult, és a (SZIVOT) a Szekuritáté kollaboránsának minősítette. Az érintett megtámadta ezt a határozatot, de a Táblabíróság nem adott neki igazat, és az Alkotmánybírósághoz került fellebbezés után az ügy. Az Alkotmánybíróság a román törvények értelmében kiadta az ítéletet véleményezés végett a Parlament két házelnökének, a kormánynak és a Nép Ügyvédjének. A kormány megalapozatlannak, a Nép Ügyvédje megalapozottnak nyilvánította az alkotmányellenességi indítványt, a házelnökök nem nyilvánítottak véleményt. Az Alkotmánybíróság elutasította a kormányvéleményt, helyt adott Dan Voiculescu indítványának, elutasította a Táblabíróság ítéletét, azt illetéktelennek nyilvánítva. A jelzett

---

11 Vladimir Tismăneanu (1951-) romániai származású, az Egyesült Államokban élő politológus-történész. Szülei spanyol polgárháborús veteránokként a romániai kommunista nomenklatúrához tartoztak. A kommunista vezetők gyermekei által látogatott középiskolába járt, szociológia szakon szerzett diplomát, ebből doktorált, a román kommunista diákszövetség alelnöke volt. 1981-ben apja halálát követően anyjával Spanyolországba utazott, ahonnan nem tért vissza. Több amerikai egyetemen tanított, a Szabad Európa Rádióban műsora volt. A forradalmat követően gyakran hosszabb időre is visszatért Romániába, az egyik legelismertebb totalitáriánizmus-szakértőnek számít. Számos, főleg angol nyelven publikált könyvben foglalkozik a diktatúra, a nacionalizmus és a kommunizmus összefüggéseivel.

12 2010. november 29-én egy nagyváradi konferencián Marius Oprea, az akkori történész bizottság tagja, kijelentette, kutyakomédia a jelentés, mert a rendszert bűnösnek nyilvánítja, de bűnösöket nem talál.

13 Dan Voiculescu, (1946-) Románia egyik leggazdagabb embere, főleg a médiában érdekelt, számos újság, rádió és tévécsatorna tulajdonosa. Traian Băsescu elnök egyik legelszántabb politikai ellenfele, szenátor, a Román Humanista Párt alapítója. Ceaușescu Romániájában közigazdászként a külkereskedelemben dolgozott, az utolsó hét évben egy ciprusi-román vegyesvállalatnál. Saját önéletrajza szerint az ekkor „megtakarított” 30.000 dollárral alapította meg első cégét 1992-ben. 2006-ban derült fény arra, hogy FELIX és MIRCEA fedőneveken családtagjairól és sportolókról informálta a Szekuritátét. Olyan hírek is felröppen-tek, hogy fedett tisztt volt. Érintettségét tagadta, de végül is a Román Legfelsőbb Bíróság 2011-ben jóváhagyta az őt informátornak minősítő korábbi ítéleteket.

szabályozók több artikulusát is alkotmányellenesnek nyilvánította 2008 januárjában. Alapvető érvei voltak, hogy sem az alkotmány, sem annak 2003-as módosítása nem említi a SZIVOT-ot mint állami intézményt, illetve, hogy a SZIVOT autonóm joghatóságként működik, igényt formálva arra, hogy az állampolgárnak, mint jogalanynak az alkotmányos státusát megváltoztassa. Mivel nem csak a múlt adatait kutatja, hanem erkölcsi felelősséget is vizsgál, rendkívüli bíróságként funkcionál, amit az alkotmány tilt. Mintegy alkotmány fölötti szervezetként működik. Az AB szerint a hatalmi ágak elválasztásának elvét is semmibe veszi az 1999-es törvény, amikor úgy szól, hogy noha a SZIVOT vezetőit a parlament nevezi ki, visszahívásukról csak a Legfelsőbb Semmitő- és Ítélszék dönthet. Így a 187/1999-es törvényt teljes egészében, a 2006-os Sürgősségi Kormányrendeletnek pedig a II. és V. artikulusát a Román Alkotmánybíróság megsemmisítette. Ezután veszélybe került az intézmény léte, és sürgősségi kormányrendeletek (SK) alapján működik tovább, amit a legutóbbi 2008-as rendelet óta nem változtattak.

A levéltár SZMSZ-ének csak néhány érdekességét említem. A 24. cikkely az intézmény feladatairól szólva, az a) alpontban a SZIVOT dokumentumgyűjteményének képződését szabályozza. A titokgazdák és a SZIVOT megbízottaiból alakított közös bizottság dönti el, hogy milyen információs anyag kerül át, a nem nevesített titokgazdától a levéltárba, a nemzetbiztonsági törvény figyelembevételével. A SZIVOT kérheti a titkosítás feloldását, vitás esetekben a Legfelsőbb Nemzeti Védelmi Tanács dönt. A történeti kutatásra általánosságban az f) alpont vonatkozik: „kutatókat akkreditál, akiknek teljes körű információkat és dokumentumokat bocsát rendelkezésére, a Szekuritáté szervezeti felépítésére, összetételére, módszereire és tevékenységi körére vonatkozóan, hogy a kommunista diktatúra korszakára nézve megállapítsák a történelmi igazságot.” A kutatás részletesebb szabályozását a 4. fejezet 28. artikulusa tartalmazza. Figyelemreméltó ennek (3) alpontja: „az akkreditált kutatók dokumentáló munkájukban kötelesek tiszteletben tartani és óvni az állambiztonsági szervek üldözöttjeinek és meghurcoltjainak intim-, családi- és magánéletét.” Figyelemreméltó azért, mert nem tesz egyenlőséget az üldözöttek és üldözők közé, utóbbiak magánéletének óvását, nem tekinti a kutatók kötelezettségének. *Nagyon fontos az 5. fejezet 35. cikkelye, amelyben leszögezik, hogy a Román Információs Szolgálatra és a Nemzeti Levéltárra vonatkozó törvények, nem magyarázhatók olyan módon, hogy megakadályozzák a tárgyalt kormányrendelet végrehajtását.*

Összességében elmondható, hogy a törvényi szabályozás lehetővé tette Romániában a viszonylag széleskörű kutatást, igen gazdag szakirodalom és forrásközlés megjelenését.

Az ugyanarra a tényállásra vonatkozó román és magyar szabályozás első nyilvánvaló hasonlósága, hogy mind a magyar, mind a román szemlélet elválasztja a politikai rendőrség által képzett iratanyagot a korszak egyéb dokumentumaitól. Külön, az országos és megyei dokumentummegőrző rendszertől független levéltárat létesít, saját szervezeti és működési szabályzattal. A levéltári és adatvédelmi törvény mindkét levéltár működésére vonatkozik, a román azonban több szabadságot ad a kutatáshoz, mint a magyar. A magyart utólag, nem annyira elvi, mint inkább adminisztratív megfontolásból beillesztették az állami levéltárak rendszerébe.

A szabályozás közös vonása az is, hogy míg ítéletet mond a politikai rendőrség tevékenysége fölött, e testület létrehozója, irányítója és hasznélvezője, a kommunista nomenklatura átmenthette politikai és gazdasági hatalmát az új rendszerbe, sőt az átalakulást érdekei szerint befolyásolhatta. Romániában ez annak ellenére történhetett így, hogy a nevezett törvény a Román Kommunista Párt tevékenységét bűnösnek nevezi.

Másik hasonlóság, hogy mindkét államban a titkos iratok megsemmisítése irányította rá a figyelmet a közelmúlt dokumentumainak megőrzésére és később, nyilvánosságra hozatalára.¹⁴

A különbségek már a levéltár állományát képező iratok összegyűjtésének feltételeinél elkezdődnek. A magyarországi titokgazdától kötelezően átadandónak minősített állomány átkerülését háromtagú bizottság felügyeli. Jelöl egy-egy tagot a Kormány, a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat, őket a parlament elnöke nevezi ki. Romániában az iratokat átadó-átvevő bizottságot a titokgazdák és a SZIVOT által delegált tagok alkotják.

Szembetűnően különbözik a törvényalkotás időpontja és a megalkotás politikai háttere. Noha Magyarországon a XXIII/1994.03.08-as átvilágítási törvény időben megelőzi a hasonló román, ez a történelmi kutatást még nem teszi lehetővé. 1999. december 7-i kibocsátásával a történelmi kutatást is lehetségesítő román törvény négy évvel megelőzi a hasonló magyart. 1999. december 7-én a jobboldali kormány élén, a nemzeti parasztpárti Radu Vasile miniszterelnök vezette az országot, akinek apja politikai elítélt volt, emiatt egy ideig egyetemi felvételit sem tehetett. Magyarországot a 2003. évi III. törvény kibocsátásakor az akkor már lemondott román miniszterelnökkel egyidős (mindketten 1942-ben születtek) Medgyessy Péter vezette, MSZP-SZDSZ-es kormánykoalícióban. Mint ismeretes, alig három héttel miniszterelnöki kinevezése után kiderül, hogy a III/II-es főcsoportfőnökség fedett tisztje volt.

---

¹⁴ Magyarországon a Dunagate néven elhíresült történet, Romániában a Berevoiesti-ügy.

A politikai háttér közti különbség részben megmagyarázza a szemléletbeli különbséget, ami a két törvényt áthatja. A román törvény nevében nevezi és egyértelműen elítéli azt a korszakot, amelynek erőszakszerve képezi a törvény tárgyát. Ezt az erkölcsi ítéletet tekinti jogforrásnak. A magyar törvény ezzel szemben nagyon szemérmesen fogalmaz, a „kommunizmus”, a „diktatúra”, a „terror”, a „politika rendőrség” fogalmai elő sem fordulnak benne. A törvény végrehajtását vizsgáló 2007-ben alakított bizottság amúgy a „moralizálást” negatív tartalomnak tekinti. „Információs kárptólásról” beszél, és már a preambulumban korlátozó jellegű. Úgy tesz, mintha az „elmúlt rendszer” politikai rendőrségének dekonspirálása Magyarország szuverenitására, a törvényes rendre, a jogállamiságra nézve veszélyt jelentene. Természetesen, ha a miniszterelnök maga is az „elmúlt rendszer” fedett tisztje volt, akkor a preambulum által sugallt veszély, valóban fennáll.

Különbség észlelhető a szabályozásban, a tekintetben is, ahogy a politikai rendőrség és az azt létrehozó politikai erő közti összefüggést kezeli. A magyar törvény nem teremt kapcsolatot, még utalás szintjén sem a III/III-as főcsoportfőnökség és megteremtője, a Magyar Szocialista Munkáspárt között. Áldozatokat említ anélkül, hogy megjelölné miért, kik által váltak áldozattá. Ezzel szemben a román törvény kimondja, hogy a Román Kommunista Párt gyakorolt terrort saját állampolgárai ellen, akik ily módon áldozattá váltak.

Különbség mutatkozik a személyes adatokhoz való viszonyulásban is. A magyar szabályozás nem tesz különbséget a hálózati tag és a megfigyelt személyi adatainak védelme közt. A román szabályozás csak a megfigyelt személy adatait védi, a kollaboránsét nem. A „harmadik személy” – vagyis akinek neve esetlegesen került be valamilyen hálózati jelentésbe – adatvédelmének mértéke mindkét törvényben azonos. Ugyancsak egyformán anonimizálni kell mindkét törvény szerint a fajra, szexuális magatartásra, egészségi állapotra vonatkozó utalásokat.

Fontos különbség, hogy a III/2003-as törvény semmilyen vonatkozásban nem írhatja felül a levéltári és a nemzetbiztonsági törvényt. Míg a román, ahogy láttuk, kihangsúlyozza, hogy a nevezett két törvény nem magyarázható olyan módon, hogy a történelmi igazság megismerhetetlenné váljon.

A magyarországi többségi szemléletre igen jellemző Gyarmati Györgynek, az ÁBTL főigazgatójának, 2012-ben elhangzott véleménye, épp azért mert a titkok „felügyelőjétől” származik: „[...] az ügynöki jelentések történetileg csak sokadrangú forrásanyagoknak tekinthetők. Az ügynökök részben kényszer hatására lettek ügynökök (általában a rendszer szempontjából hátrányos, kiszolgáltatott helyzetből származtak, vagy zsarolták őket), vagy „motiváltak” voltak, ami azonban az aktájukra ráírt „hazafias” indok ellenére

sem jelentett patriotizmust, inkább a különböző előnyök – juttatások, karrier – reményében végzett szolgálatot. Csaknem 250 ezer lehetett azoknak a száma, akik az államszocializmus korában különböző módon, hosszabb- vagy rövidebb ideig ügynökök lehettek, közülük eddig mintegy négyezer beazonosítását segítette elő az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Négyszáz körül van azoknak a száma, akiknek a neve a széles nyilvánosság elé került, ez alig 1,6%, vagyis a jéghegy csúcsa látható. Az ügynöki jelentéseken túl az iratok többsége az ügynök és tartótisztjének viszonyáról, az alkalmazott presszióról szól, de leginkább a megfigyelt célszemélyről, [...] az iratok nyilvánosságra hozatala leginkább a megfigyelt célszemélyt tenné közszemlére és nem az ügynököt magát. A jelentések a korszakban egy fajta közvélemény-kutatást jelentettek, „hangulatjelentéseként” funkcionáltak. Az ügynökiratokat tehát [...] az államszocializmus társadalomtörténeti forrásai között lehet számon tartani, jól kiválasztott részletei „adalékanyagként” gazdagíthatják képünket a Kádár-korról, de semmiképpen nem minősülnek elsődleges forrásnak [...]”¹⁵

A megállapítás több sebből vérzik. Nemcsak Magyarországon, általában a totalitárius rendszerekben megfigyelhető, hogy a leghatékonyabb, a tartóik által is leghasznosabbnak minősített ügynökök, nem a „zsarolhatók” közül kerültek ki, hanem az ügynöki tevékenységet a rendszer elfogadásából eredtető „motiváltak” köréből. Akik elfogadták azt a rendszer által propagált nézetet, miszerint a hazafiasság ismérve a hűség a rendszerhez, annak elfogadása, hogy „akik a rendszer ellenségei, azok az én ellenségeim is”, tehát velük szemben fellépni, nem a felebarát elárulása, hanem hazafias cselekedet. Az a kijelentés, hogy az akkori besorolás szerinti „hazafias” viselkedés nem jelent a mai értelemben vett „patriotizmust”, nem von le semmit a források autenticitásából. Ilyen címen bármely korabeli pártdokumentum, pártfunkcionáriusok megnyilatkozásai sem lehetnének autentikus forrásként értelmezhetőek, mert az akkori és mai patriotizmus-értelmezés nagymértékben eltér egy-

---

15 www.tti.hu/160-konferencia/585-kollaboracio-es-ugynokkerdes-konferenciabesz, letöltve 2015.08.28. A főigazgató „Mire jók az állambiztonsági iratok és mire nem?” című előadása az MTA BTK Történettudományi Intézetében 2012. okt. 9-én tartott konferencián hangzott el. Megjegyzendő, hogy a főigazgató megállapításait többen vitatták (pl. Ungvári Krisztián), illetve Stefano Bottoni arra figyelmeztetett, (és ez megint egy közös vonás a volt népi demokráciák közelmúlthoz való viszonyulásában), hogy a közvélemény nem annyira a rendszer fenntartóira, az apparátus szerepére figyel, hanem az ügynökök személyére. Azt nem említette, hogy ebben mindenekelőtt a média játszik közre, ilyen irányba tálalva/terelve a közfigyelmet. Mindezt nem lehet véletlennek tekinteni, hiszen a média működtetői állománya, a rendszerváltást követő első két évtizedben a döntő és legbefolyásosabb részében a volt apparátus kiszolgálóiból állt.

mástól. A másik, a megfigyelt személyre vonatkozó utalás is igencsak bizarr: úgy tesz, mintha a kommunista rendszer megfigyeltjének lenni ma is, akárcsak a rendszer működése idején, szégyen lenne, egyenértékű lenne egyfajta kipellengérezéssel, „közszemlére tétellel”. Akitől tanácsos elhatárolódni. Ez a megközelítés, a társadalom reakcióit figyelembe véve egyszerűen hamis beállítás. Hiszen egy „ügynöki múlt leleplezése”, sajnos, mindig nagyobb port kavar, mint a megfigyelték szomorú, néha tragikus sorsának nyilvánosságra hozatala. Az sem pontos megfogalmazás, hogy az ügynöki jelentések egy fajta „hangulatjelentéseként” funkcionáltak volna. Valóban felhasználták időnként, a társadalom közérzetének szondázására is, a pártnak küldött összefoglalókban. De elsődleges, jellemző és kifejezett, a legfelsőbb szintű parancsokban konkrétan megfogalmazott funkciójuk az információgyűjtés, az ellenségként tételezett személy, csoport semlegesítése, vagyis a politikai veszély elhárítása céljából, amire utasítást a kommunista pártvezetés adott.

A történeti kutatás szabályozásának jogi-politikai háttere hiányos lenne, ha figyelmen kívül hagynánk, olyan nemzetközi összefüggéseket, mint az 1995-ben, az UNESCO-nak a levéltárosokhoz intézett ígéretes ajánlását: „Minden országnak joga van tudni az igazat múltjáról. Minden embernek joga van tudományos, történelmi kutatáshoz. Az elnyomás áldozatainak joga van kárpótlásra...” 2006 januárjában pedig a strasbourgi Európa Tanács a következő ajánlással fordult az egykori szovjet érdekszférából szabadult országokhoz: „Vizsgálják meg saját múltjukat és határolódjanak el a totalitárius kommunista rendszerek által elkövetett bűnöktől azok a kommunista, vagy posztkommunista pártok, amelyek ezt még nem tették meg [...], mert a történelem megismerése annak előfeltétele, hogy a bűnök ne ismétlődhessenek meg a jövőben.”¹⁶ Az egykori népi demokráciák politikai-gazdasági elitje tehát kénytelen volt bizonyos, többé-kevésbé korlátozott intézkedést hozni a társadalmi nyilvánosság, saját közelmúltjuk megismerése irányában, hogy az európai demokráciák többé-kevésbé decens tagjaivá válhassanak.

Szűkítve a kört, feltevődik a kérdés mennyire éltek a keresztyén egyházak a történeti kutatás jogi szabályozásának lehetőségeivel a két szomszédos országban.

Magyarországon elsőként az evangélikus egyház élt a III/2003-as törvény kínálta lehetőséggel. Önmagában a törvény nem készítette az egyházi vezetést a múlttal való szembenézésre, arra a későbbiekben a kutató munka kerete-

---

¹⁶ www.mek.oszk.hu/08400/08450/08450/pdf, letöltve 2015.05.04.

it meghatározó tényezőként hivatkozik. Azt egy külső ok indította el, 2005. március 5-én: „A Magyarországi Evangélikus Egyház országos elnöksége sajnálattal értesült az ›ügynöklista‹ - ismeretlen személy általi jogszerűtlen közzétételéről. [...] A névsor jelenlegi közlése egyházellenes indulatkeltésre is alkalmas. [...] az MEE országos közgyűlése hozzon létre egy 3-5 tagú bizottságot, amely hivatott az ügynökmúlttal gyanúsított evangélikus egyházi személyek iratainak feldolgozására, és az erről szóló jelentés elkészítésére. A bizottság munkájába egy történész, egy levéltáros és egy jogász, szükség esetén egyéb szakértő bevonását kell biztosítani. (...)”¹⁷ Ezt követően 2005. május 20-án az országos közgyűlés létrehozta a tervezett bizottságot (Balás István, Győri Gábor, később helyette Csepregi András, Kertész Botond, Zászkalickyné Mirák Katalin), amely egy évvel később el is készítette első jelentését. Ebben négy egyházi vezető (Várady Lajos esperes, Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő, Nagy Gyula püspökök) érintettségét bizonyítottnak tekintik. Sajátos módon a bizottság működési rendjét majd csak 2007.03.23-án zsinati határozattal szabályozzák. A kutatás mindeddig két kötetben konkretizálódott, amelyek a Háló c. sorozat részeként jelentek meg 2010-ben, és 2014-ben. A magyarországi keresztyén egyházak közül mindeddig egyedülálló feltáró munka igen ellentmondásos indulatokat váltott ki az egyházon belül, ahogy megítélése is ellentmondásos.¹⁸

A MRE Zsinata 2009. március 11-i ülésén hozott határozatot az egyház 1948-1990 közötti korszakának értékeléséről. Érdekes, hogy a III/2003-as törvény, semmilyen módon nem jelenik meg a határozatban. Ahogy a kiváltó ok sem, a Kósa László akadémikus által végzett kutatások nyilvánosságra hozatala. A 27/2009.05.14-i határozat a múltfeltárás célját határozza meg:

„(...) a rendszer működési mechanizmusainak megismerése, a történelmi igazság feltárása, lelkészek és nem lelkészek állambiztonsági munkában való szerepének és az érintettség különböző szintjeinek megállapítása. A Zsinat ezáltal lehetővé kívánja tenni, hogy egyházunk erkölcsi élete megújuljon a

---

17 MIRÁK Katalin (szerk.): *Dokumentumok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az Állambiztonság kapcsolatáról 1945–1990*, Budapest, Luther Kiadó, 2010, 275.

18 A második kötet bemutatóján, részt vett és méltatott Földváryné Kiss Réka, a lengyel és szlovák mintára létrehozott Nemzeti Emlékbizottság elnöke. Ennek során kijelentette, hogy „Minden egyház megkezdte a munkáját a múltfeltárásban (...) az evangélikus egyház ebben példaadóan elől halad.” Majd „pontosít”: „az ügynökmúlt igazából nem az egyház-történet, hanem a pártállam történetének része.” Mintha a pártállam társadalmi szereplőinek egyike, vagy másika kivonható lenne a totalitárius rendszer egészéből, és története úgymint egy egyház története, értelmezhető lenne önmagában is, az egész figyelembevétele nélkül. In www.hetek.hu/belfold/201402/evangelikus_puspokok_az_ugynoklistan, letöltve 2015.09.07

bűnbánat-bűnbocsánat-megbékélés gyakorlatának megélésével, és hitelesen végezhesse szolgálatát a 21. században. Az igazság feltárásával és a kiengeztelődéssel tartozik egyházunk a szolgálatban hűségesen helyt álló vagy méltatlan megaláztatást elviselni kényszerülő tagjainak. Továbbá segítséget kíván nyújtani a jelen és jövő nemzedékek helyes történelem- és egyházlátásához, a kor társadalmi igazságtalanágaiból adódó konfliktushelyzeteink megoldásához.”

Ugyanazon év november 20-i Balatonszárszón tartott ülésén a Zsinat elhatározza Tényfeltáró Történelmi Bizottság felállítását (továbbiakban TTB), tagjainak megválasztását, munkarendjének kialakítását, valamint a források megkeresését a kutatómunka feltételeinek megteremtése érdekében. Valamint 2012. június 30-ig kéri azok nyilatkozatát, „akik ebben a kérdésben nyilatkozni szeretnének”.

A folyamat következő állomása a 82/2010.06.04-es Zsinati Határozat, amellyel kijelölik a TTB tagjait (Horváth Erzsébet, Szabadi István, Dienes Dénes), elfogadják a bizottság működési rendjét, s javaslatot tesznek egy Értékelő Bizottság kijelöléséről, az egyházkerületek személyi javaslatai alapján. A tagság feltétele az Átvilágító Bíróság átvilágítási határozata (amely azonban 2004-ben megszűnt), vagy önkéntes nyilatkozat az érintetlenségről. Elhatározzák, hogy az Elnökség és a TTB közösen fogja kiválasztani a kutatást konkrétan végző személyeket. Ezután úgy tűnik, a tényfeltárás két folyamatot generál. A Teológiai és Tanulmányi Bizottság önálló indítványt tesz „az egyházi és társadalmi megbékélés folyamatának gondozása tárgyában”, amely előrelátóan arra a helyzetre kívánja felkészíteni az egyházat, amelyet a még el nem végzett kutatási eredmények kiválthatnak, illetve a sajtóban időnként felbukkanó ügynöklisták már előidéztek.¹⁹ Ugyanakkor a TTB megtartja első ülését, és az általa javasolt munkatársakat (Boér Zoltán, Bognár Zsolt, Fodorné Nagy Sarolta), illetve az általuk feltárt anyag „értékelésére”, a kerületek által javasolt bizottsági tagokat (Bodó Sára, Pásztor Gyula, Szabó Előd, mindannyian hittudományi egyetemi oktatók) megválasztják. A TTB első jelentését a munkálatok szupertitkosítására és a publikálás elutasítására tett javaslat jellemzi (a források őrzése külön erre a célra beszerzett páncélszekrényben, különlegesen őrzött kulcsok, szekrény-nyitási napló vezetése, kutatók titoktartási fogadalma, önálló publikációkról való lemondás kötelezettsége stb.). A 2011-es jelentésekből kiviláglik, hogy a Teológiai és

---

¹⁹ A 2014. novemberi zsinati cikluszáró ülésen, Fazakas Sándor elnök úgy ítéli meg, hogy a Teológiai és Tanulmányi Bizottság kilenc pontos indítványát, noha a zsinat elfogadta, megvalósulása még várat magára.

Tanulmányi Bizottság elnöke a kutatás „elvi, etikai” vonatkozásait igyekszik ellenőrizni alatt tartani. Mind a májusi, mind a novemberi jelentés kiemeli, hogy a Zsinat által megszabott költségvetési keret igen beszűkíti a kutatás lehetőségeit. Új kutatót is bevonnak Kisasszony Éva nyugalmazott levéltáros személyében, valamint meghallgatják Kósa László akadémikust, aki a *Thema* c. folyóiratban, 2010-ben már közölte saját kutatásainak eredményét. A 2012. évi májusi és novemberi jelentés szinte szó szerint azonos tartalmú, az előző évhez képest újdonság, hogy javasolja a már összegyűjtött anyag bemutatását az „értékelő bizottságnak”, a nyilvánosságra hozatal előkészítése érdekében. A TTB 2014. április 24-i jelentésében közli: „Az ÁEH iratai feltárásának lényegében végére értünk konkrét ügyeket, adatokat gyűjtve ki a levéltári iratokból. Az ÁBTL-ben folyó kutatás során a hálózati személyek kilencven százaléka azonosításra került, jelentéseiknek háromnegyed része rendelkezésre áll másolatban. Teljes adatbázisunk van az egyházi vonalon tevékenykedő tartótisztekről.” Készül egy repertórium a begyűjtött iratanyagról, és két tanulmány, amelyben két új munkatárs is részt vesz, jelesen Eperjesi Zoltán és Eöry Áron. Kiss Antóniát pedig interjúkészítésre találják alkalmasnak, közölnék egy névsort is az esetlegesen meginterjúvolandó egyházi személyekről. Javasolják egy honlap indítását is, amely bemutatná a TTB munkája eredményeinek publikusnak nyilvánított részét. Javasataikat a Zsinat elnöksége elfogadta. A zsinati cikluszáró jelentésében a bizottság visszatekint az elvégzett munkára, és annak folytatását javasolja, mivel például a Politikátörténeti Intézetben fellelhető anyag feltárása elmaradt. A Zsinat 404/2014.11.13-i határozatában köszönetet mond a TTB tagjainak és munkatársainak, illetve felkéri az Értékelő Bizottságot, hogy „formálisan is alakuljon meg és kezdje el munkáját”, ami nyilvánvalóan arra utal, hogy noha négy évvel korábban kijelölték tagjait, érdemi munkát nem végeztek. Az újonnan megalakult Zsinat 2015. februári és áprilisi ülésein nem foglalkozott a témával.²⁰

A római katolikus egyház és a magyar állambiztonság viszonyával, számos világi és egyházi kutató foglalkozott. Maga az országos egyház nem tartja szükségesnek a múlt tisztázását. 2012-ben Kiss-Rigó László szeged-csanádi püspök azt nyilatkozta, hogy az egyházmegye megbízott egy kutatócsoportot a közelmúlt kutatásával, de ennek eredményét még nem publikálták.²¹

---

20 www.reformatus.hu/letoltesek/51/ alapján ismertetve, letöltve 2015.09.07.

21 www.hvg.hu/20120404_egyhaz_ugynok_ugynoktorveny, letöltve 2015.09.06.

Romániában is a politikai szereplőkön kívül, a közvéleményt leginkább a Magyarországinál nagyobb társadalmi autoritással bíró keresztyén egyház érintettsége izgatta. A dolgok illetén alakulásához, a Magyarországgal kapcsolatban felsorolt tényezők mellett, hozzájárult az, hogy a hivatalosan Románia hősének nyilvánított és püspökké választott Tőkés László temesvári református lelkész, a fordulat kezdetétől politikai szerepre is igényt tartott. Azt is figyelembe kell venni, hogy a román ortodox egyház, a bizantin társadalmakban hagyományos módon, különösen helyi szinten igen szorosan együttműködött és jelenleg is együttműködik az állammal és a hozzá közel álló politikai erőkkal. Jelentősége van a romániai római katolikus egyház etnikai megosztottságának, az ebből fakadó egymással konkuráló tradícióknak, illetve a Vatikán sajátos politikájának az ortodox többségű területen. Az egyházak kommunizmusbeli szerepének tisztázása iránti igény bizonyos vonatkozásban természetes is, hiszen az egyházak önmagukat mint erkölcsi értékek hordozóját, tanítóját, védelmezőjét definiálják, és így él ez a közvélekedésben is. Márpedig a keresztyén hívő együttműködése, státusától függetlenül, egy olyan rendszerrel, amely bevallottan a keresztyén egyházak és általában a vallás, vagyis saját közege felszámolására törekszik, elsősorban nem teológiai, nem egyházpolitikai, hanem a humánus legelemibb lényegét érintő erkölcsi kérdés.

Maguk a különféle keresztyén felekezetek, akár csak Magyarországon, különbözőképpen viszonyultak a társadalmi elvárásokhoz. Hosszú lenne elemezni, hogy a demokratikus átalakulás két évtizedében, akárcsak a református egyház is, hogyan foglalt állást, illetve hogyan és hányszor módosította elképzelését a közelmúlt feldolgozásának kérdésében. Erdélyben pedig, nem is lehet egységes református álláspontról beszélni, a két egyházkerület történelmi mássága és hagyományos viszálya miatt. Belejártszott a szempontokba a vezetők múltja is.

Magyarországtól eltérően a rendszerváltáskor tiszta helyzet teremtődött, a nagyváradi püspök külföldre menekült, a kolozsvárit lemondatták, és rövidesen elhunyt.²² Új csúcsvezetőkkel lehetett álmodozni az egyházi megújulásról. Amíg a börtönviselt, de rehabilitált Csiha Kálmán volt a kolozsvári püspök, a közelmúlt egyházának mártír-jellegére esett a hangsúly, az egyháztörténeti kutatás is ilyen irányba tájékozódott. Miközben püspöktársa Nagyváradon, Tőkés László, saját forradalmi szerepvállalása okán, illetve

---

²² Groteszk fintora a sorsnak, hogy a kolozsvári református püspököt két katolikus egyén szólította fel lemondásra, akik közül az egyikről utólag egyértelműen bebizonyosodott, hogy ügynökként szolgált a kommunizmust.

politikai ambícióiból eredően, és az ezzel összefüggő, főleg a román nyelvű médiában ellene indított, a feltáratlan közelmúlttal visszaélő lejárató kampányok miatt is sokkal érdekeltőbb volt az összetettebb, kritikusabb történeti értékelésben. Utóbbinak tapasztalnia kellett azt is, hogy a közelmúlt feltáratlansága milyen veszélyes politikai fegyverré válhat. Ezek a főbb szempontok, és még annyi minden más is oda vezetett, hogy amikor a törvényi szabályozások lehetővé tették a közelmúlt kutatását, napirendre került az egyháziak átvilágítása. Igen súlyos hátráltató tényező volt, a korábban úgymond öku-
menikus elkötelezettségű ortodox egyház elutasító magatartása. Minthogy kvázi-államegyházként viselkedik, a törvényes szabályozókra is nagy nyomást tudott gyakorolni, és sokáig meg tudta akadályozni, hogy a parlament elé kerülhessen az ominózus törvény.

A nagyváradai egyházkerület püspöke támogatta a történeti kutatás megindulását. Az ennek eredményeként nyilvánosságot látott közlemények következményeként az egyházkerületek 2009-ben mind a Királyhágómelléken, mind az Erdélyi Egyházkerületben létrehozták az átvilágító bizottságokat, megalkották azok szervezeti és működési szabályzatát, és megindult minde-
nekelőtt a funkcióban lévő tisztségviselők átvilágítása.²³ A romániai soknemzetiségű helyzetben nagy segítség volt, hogy az RMDSZ jelöltje, a szatmári születésű evangélikus Csendes László Antal²⁴ bekerült a SZIVOT kollégiumába, és annak elnöke is volt bizonyos ideig. Azt is meg kell említeni, hogy a magyar protestáns felekezetek létrehozták közös tanácskozó testületüket, így a reformátusok mellett, az unitárius és evangélikus egyházak hasonló bizottságainak tagjai kicserélhetik tapasztalataikat. A 2011. június 17-én tartott Erdélyi Egyházkerületi Közgyűlés 4/b/2011.sz. határozata arról tanúskodik, hogy az átvilágítást vegyes érzelmek és indulatok kísérik: „Közgyűlés egyhangúlag megállapítja, hogy a múlt feltárása, az Átvilágító Bizottság munkája és annak eredménye nem lehet vagy válhat öncélúvá, nem engedjük meg, hogy Egyházon belüli konfliktusok forrása, ellentétek kiéleződésének, személyes »leszámolások«, vagy belső hatalmi küzdelmek eszköze legyen. [...] A múlttal való szembenézés nem nyújthat senkinek jogalapot a személyes ítékezésre, még kevésbé az érintetteket megalázó magatartásra.” Az átvilágítási jegyzőkönyveket nyilvánosságra hozták az egyházkerületek hivatalos közlönyeiben. A történeti kutatás azonban, szerző tanulmányain kívül jelen-

---

23 Meg kell jegyezni, hogy történészeket nem vontak be az átvilágítás munkájába, a bizottság tagjai lelkesek.

24 Csendes László Antal (1964–) hegedűművész 1991-ben végzett a bukaresti Zeneművészeti Egyetemen, ugyanott doktorált, egyetemi docens. A SZIVOT kuratóriumának tagja, 2007–2009 közt elnöke. A Romániai Evangélikus Egyház főgondnoka.

téktelennek mondható: egy cikk jelent meg a Református Szemlében, és született egy doktori disszertáció a Kolozsvári Egyetem Református Tanárképző Karán, ami eddig publikálatlan. Az átvilágítási folyamat pedig a legutóbbi vezetőváltások óta stagnál.

A római katolikus és az ortodox egyházak elzárkóznak közelmúltjuk intézményes vizsgálatától és az eredmények nyilvánosságra hozatalától, habár világi történészek mindkét esetben igen alapos tanulmányokat közöltek.

Összegzésképpen megállapítható, hogy mind Magyarországon, mind Romániában, a történeti kutatást szabályozó törvények, noha korlátozott mértékben, de lehetővé tették a közelmúlt történeti kutatását, különös tekintettel arra a befolyásra, amelyet az állambiztonsági szolgálatok működése jelentett. A társadalmi élet számos területe került nagyító alá (művészeti és irodalmi élet, könnyűzene és sport), míg mások kevesebb figyelmet kaptak (gazdasági élet). A legszembetűnőbb érdeklődésre az egyházak részben kényszerű szerepvállalása tartott számot. Ennek oka egyrészt a szekularizáció egyházellenessége, másrészt az egyházakkal szemben jogosan támasztott erkölcsi elvárások. Számos könyv, de főleg folyóiratban megjelent tanulmányok foglalkoztak az Államvédelem és az egyházak kapcsolatával.

Megállapítható az is, hogy a vonatkozó szabályozás megszületése önmagában nem készítette az egyházakat közelmúltjuk feltárására. Mind Magyarországon, mind Romániában külső tényezők vezettek a tényfeltáró bizottságok felállításához, és a kutatás szabályrendszerének kialakításához. Konferenciákon tematizálták a „társadalmi megbékélés és kiengesztelődés” programjait is, de a jelek szerint erre sem általában a társadalom, sem az egyházi gyakorlat nem fogékony.

Nem lehet eléggé elismerően nyilatkozni mindkét országban azokról az egyházi testületekről, amelyek felismerték erkölcsi felelősségüket és nyilvánosságra hozták nemcsak az egyházüldözés dokumentumait, hanem az áldatlan kompromisszumok következményeit is. Nem szabad hallgatni arról a tendenciáról sem, amely a politikai és egyházi elit bizonyos résztvevőinél észlelhető, és amely jól érzékelhetően az idő múlására játszik. Kijelenti, hogy a téma már nem aktuális, ennél fontosabb feladatok állnak a társadalom és az egyház előtt, így akarván elkerülni az egyházi és osztársadalmi közvélemény igényét az igazság minél teljesebb megismerésére. Már pedig a problémák folyamatos és ismétlődő szőnyeg alá seprése, nemhogy nem segít megoldani azokat, sőt: növeli a homályt, a káoszt, az irányítúvesztést, amely nemcsak a magyar és a román, hanem az egész világ társadalmait egyre fenyegetőbben jellemzi.

Lábjegyzeteken kívüli források

Monitoriul Oficial 182/2008.03.10 – O.U.G. 24/2008.03.05.

Monitorul Oficial 810/2008.12.03 – Fenti kormányrendelet törvényi megerősítése

Monitorul Oficial 18/2009.01.09. – Határozat 2/2008.12.18. a CNSAS Szervezési és Működési Szabályzatának jóváhagyásáról